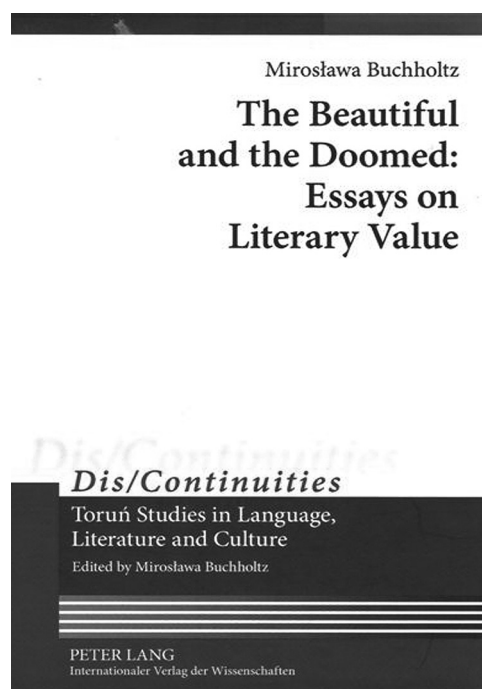

liza w pigułce aplikowana „pokoleniu ja”. Freud w uproszczonej wersji oswaja Narcyza, który nie przegląda się już swemu odbiciu w lustrze wody, tylko w szybach wystaw sklepowych.

Magdalena Zubiel-Kasprowicz – tłumaczka. W 2013 roku uzyskała stopień doktora na podstawie dysertacji podejmującej tematykę przekraczania tabu seksualności w literaturze niemieckojęzycznej od XIX do XXI w. Zainteresowania naukowe autorki obejmują także problematykę trzeciej płci oraz aspekty psychoanalityczne w języku płci.

Mirosława Buchholtz, *The Beautiful and the Doomed: Essays on Literary Value*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2013.

O wartości literackiej

The Beautiful and the Doomed: Essays on Literary Value autorstwa Mirosławy Buchholtz

to zbiór tekstów, które powstały na przestrzeni kilkunastu lat i w dużej mierze odzwierciedlają zainteresowania autorki literaturą amerykańską i kanadyjską, baśnią literacką, poezją, filmem oraz przekładem literackim. Choć zostały one wcześniej zamieszczone w różnych publikacjach książkowych i czasopismach, ich zestawienie nie jest przypadkowe, stanowią bowiem spójną całość. Tematem nadrzędnym, porządkującym wybrane prace, jest wartość literacka, którą Buchholtz próbuje określić na podstawie analizy prozy, poezji oraz obrazów filmowych. Jak pokazuje autorka, każda próba oszacowania wartości literackiej nosi znamię subiektywizmu oraz uwikłana jest w politykę bipolarności, związaną z ewaluacją twórczości literackiej w oparciu o subiektywne odczucia krytyków literackich oraz z porównywaniem i kontrastowaniem w opozycji do innych dzieł i ich twórców. Oprócz referencyjności w ocenie literatury i jej kategoryzowania, w wartościowaniu dzieła nie bez znaczenia jest bieżąca sytuacja polityczna i społeczna oraz warunki kulturowe, co Buchholtz wykazuje na przykładzie literatury etnicznej.

Autorka wprowadza swojego czytelnika w centrum debaty nad wartością literacką, wykorzystując do tego przykłady z literatury amerykańskiej i kanadyjskiej, literatury dla dzieci i młodzieży, poezji oraz filmu. Wybrani przez nią twórcy to zarówno pisarze, których nazwiska bez trudu można znaleźć na liście literatury światowej (W. Whitman, W. B. Yeats czy W. Golding), jak i osoby spoza niej (F. Stockton czy C. Aiken). Książka składa się z czterech rozdziałów, w których przedstawione są kolejno: w rozdziale „The Ennob(e)led” instytucje opiniotwórcze (D. H. Lawrence jako krytyk literacki oraz Szwedzka Akademia Nobla) i laureaci literackiej Nagrody Nobla (W. B. Yeats, T. S. Eliot, Cz. Miłosz oraz W. Golding); w rozdziale „The Forgotten” sylwetki zapomnianych oraz niedocenianych autorów (L. Stevens Berbineau, F. Stockton, C. Chestnutt oraz C. Aiken); w rozdziale „From Margin to Mainstream” kanadyjska literatura dla dzieci i młodzieży oraz w rozdziale „From Mainstream to Margin” filmowe adaptacje baśni. W poszczególnych rozdziałach wskazane są sposoby określania wartości literackiej, które wyznaczają kanony literatury

amerykańskiej, kanadyjskiej, a także światowej. Kanony, które wpisują dane dzieło w literaturę głównego nurtu (*mainstream*) lub peryferyjną (*margin*), tym samym jednoznacznie określając jej wartość w skali masowej. Jakkolwiek autorka nie narzuca czytelnikowi żadnych kanonów literackich ani kryterium oceny dzieła i jego wartości, to jednak jasno określa swój zamiar wyjścia poza instrumentalne traktowanie literatury. Odcina się od wyłączności, jaka towarzyszy stanowiskom przywołanych we Wstępie książki teoretyków i badaczy literatury: Barbary Herrnstein Smith, Cristiny Vischer Bruns i Jeana-Jacques'a Lecercle'a, oraz traktowania literatury wyłącznie jako narzędzia ewaluacji, edukacji i interpretacji, proponując kantowską „dobrą wolę” jako kategorię nadrzędną, swoją zaś książkę jako serię „interwencji” przy udziale dobrej woli („an intervention (or a series of interventions) permeated by good will”). Opisane we Wstępie trzy podejścia wyznaczają ramę dla poruszanych zagadnień, a także porządkują i spinają całość tej ciekawej analizy literatury Ameryki Północnej i filmu. Komplementarność teorii Smith, Bruns i Lecercle'a odpowiada uzupełniającym się analizom Buchholtz, która bada wartość literacką na różnych poziomach: wartość w ocenie autora dzieła, jego odbiorcy i krytyka (indywidualne versus akademickie odczytanie tekstu) oraz twórcy przetworzonego tekstu w formie obrazu (ilustracja) i produktu (film).

Według Buchholtz propozycje Smith, Bruns i Lecercle'a zwracają uwagę na instrumentalny charakter literatury, która pojmowana jest jako narzędzie w rozwijaniu świadomości i samoświadomości czytelnika, jak również budowaniu wzajemnych powiązań i relacji pomiędzy autorem, czytelnikiem a tekstem, wartość zaś literacka mierzona jest siłą oddziaływania literatury na czytelnika. Dla Barbary Herrnstein Smith „wartość” zawiera w sobie odniesienie do „porównania” oraz „ilości,” a zatem jest pojęciem względnym, nieodłącznie związanym z subiektywnymi odczuciami odbiorcy. Wartościowaniu towarzyszy ewaluacja, która odbywa się na różnych poziomach (ocena autorska, ocena werbalna i niewerbalna, ocena pośrednia i bezpośrednia, ocena dokonana przez instytucje), co sprawia, że każde dzieło zanim trafi do odbiorcy jest już wstępnie ocenione (*pre-valuation*). Poddana

analizie w rozdziale pierwszym literacka Nagroda Nobla jest bez wątpienia najbardziej prestiżową nagrodą, która promuje zarówno laureata, jak i jego kraj. Uznanie dla pisarza, poety czy dramaturga przekłada się na popularność w skali masowej i określa jego pozycję na światowym rynku czytelnicznym. O ile promocyjna wartość tej nagrody nie budzi większych wątpliwości, o tyle kryteria jej przyznawania rodzą pewne zastrzeżenia. Przywołana przez Buchholtz Szwedzka Akademia Nobla doskonale ilustruje praktyki normatywne stosowane w określaniu wartości literackiej. Analizując przykład literatury amerykańskiej, autorka zwraca uwagę na selektywność (przewaga prozy nad poezją i dramatem) i subiektywność (odzwierciedlenie gustów literackich kapituły) wyborów, a także zmieniającą się politykę Akademii, która nie dość, że późno „odkryła” literaturę amerykańską (pierwszą nagrodę przyznano w 1930 r.), to jeszcze doceniła głównie prozę zaangażowaną politycznie i społecznie napisaną przez mężczyzn. Wykorzystane przez Buchholtz fakty z *Nobel Prize in Literature* autorstwa Kjell Espmark, jak również zacytowane fragmenty wystąpień członków Akademii i laureatów pozwalają spojrzeć na literaturę amerykańską z perspektywy Sztokholmu, gdzie utrwalany jest pewien stereotyp literatury amerykańskiej (literatura zaangażowana politycznie na przykładzie W. B. Yeatsa).

Dwoistość perspektywy, komparatystyka to elementy łączące wszystkie zagadnienia poruszane w rozdziale pierwszym. „Podwójność” (*duplicity*) literatury amerykańskiej omówiona została na przykładzie esejów D. H. Lawrence'a *The Symbolic Meaning* oraz *Studies in Classic American Literature*. Zestawiając angielską i amerykańską wersję esejów krytycznoliterackich na temat literatury amerykańskiej, Buchholtz pokazuje, jak zmiana perspektywy i rodzaj odbiorcy wpływa na tekst, jego język i styl oraz może dostarczyć wiedzy na temat danego narodu i jego literatury. Dychotomia w życiu laureatów Nagrody Nobla (tj. życie przed i po otrzymaniu nagrody) omówiona została na podstawie wybranych sylwetek laureatów tejże nagrody, tj. W. B. Yeatsa (1923 r.), T. S. Eliota (1948 r.), Czesława Miłosza (1980 r.) oraz Williama Goldinga (1983 r.). Za Donaldem T. Torchianem Buchholtz odczytuje tekst poetycki Yeatsa, ze-

stawiając go z jego publicznymi wystąpieniami. Analiza Yeatsa doskonale wpisuje się w „interwencyjny” charakter podejścia Buchholtz: wiersz *Among School Children* „wpisuje się” w przestrzeń „pomiędzy,” wymyka się jednoznaczny klasyfikacjom i pokazuje sprzeczności tworzące „uporządkowany chaos”. Omawiając recepcję twórczości T. S. Eliota w kręgu anglojęzycznym i polskojęzycznym, Buchholtz śledzi punkty styeczne i różnice, które ukazują wpływ warunków historycznoliterackich (tu odmienny sposób postrzegania klasycyzmu) na sposób odczytania tekstu literackiego. Różnice w odbiorze i ocenie dzieła literackiego uwarunkowane są również – zdaniem badaczki – jakością tłumaczenia tekstu oryginalnego na język obcy. Tytułowy „piękny” i zarazem „skazany na porażkę” jest język wraz z jego idiomatyką, który z jednej strony jest cudownym medium do przekazywania myśli i odczuć, a z drugiej narażony jest na utratę swej mocy oddziaływania. Wiersz Czesława Miłosza ujawnia trudy i wyzwania, jakie towarzyszą pracy tłumacza, oraz niebezpieczeństwo błędu, który bez wątpienia może wpłynąć na odbiór tekstu. Przekładając tekst, tłumacz pełni funkcję instytucji opiniującej, gdyż nie dokonuje wyłącznie zamiany semantycznej słów z jednego języka na drugi, ale wstępnie ocenia tekst (wspomniany wcześniej aspekt pre-ewaluacji w rozumieniu Barbary Herrnstein Smith), dzięki czemu czytelnik dostaje „przetworzony produkt”. Analiza powieści Williama Goldinga *The Paper Man* stanowi doskonale zakończenie rozważań na temat wartości literackiej w ocenie instytucji opiniotwórczych. Buchholtz nie odczytuje powieści Goldinga jako typowej autobiografii, lecz jako powieść, która eksperymentuje z tym gatunkiem. Takie podejście nie tylko pozwala zwrócić uwagę na walory literackie tekstu, w którym można odkryć głębsze warstwy znaczeniowe, ale podkreśla także „ograniczony charakter poznania i doświadczenia” świata przez samego jego twórcę. Rozwijając konkluzję Buchholtz, czytelnik może stwierdzić, że tak jak autor jest jedynie jednym ze współtwórców, tak dana ocena wartości literackiej dzieła jest tylko jedną z wielu możliwych.

W rozdziale drugim Buchholtz przesuwając się z obszaru *mainstream* na margines i oddaje głos zapomnianym i/lub nieznanym autorom.

Lorenza Stevens Berbineau, Frank Stockton, Charles W. Chesnutt i Conrad Aiken wpisują się w ramę analityczną nakreśloną we Wstępie do *The Beautiful and the Doomed*. Budowanie światopoglądu i wizji świata oraz rozwijanie samoświadomości czytelnika, a zatem edukacyjna funkcja literatury, o jakiej mówi Christina Vischer Bruns, to element nadrzędny analizy literatury dziecięcej zaprezentowanej w tym rozdziale. Buchholtz po raz kolejny wpisuje swoją analizę krytycznoliteracką w przestrzeń „pomiędzy” i zamiast prostego ukierunkowania czytelnika na wartościowanie dzieła i odczytywanie go przez pryzmat jego siły oddziaływania na odbiorcę, wskazuje na szereg elementów pozatekstowych, które odgrywają rolę w ocenie wartości literackiej. Przywołani pisarze spełniają funkcję edukatorów, jednakże literatura stanowi instrument do kształtowania osobowości i świadomości zarówno czytelnika, jak i samego autora. Analizowany przez Buchholtz pamiętnik z podróży autorstwa Berbineau jest nie tylko ciekawą alternatywą dla męskiego punktu widzenia Ralpha Waldo Emersona czy Henry’ego Jamesa oraz przeważających relacji klasy średniej i bogaczy, lecz także, przede wszystkim, świadectwem przemiany i rozwoju tożsamości autorki/narratorki oraz społeczeństwa. Aspekt społeczno-historyczny jest uwzględniony również w centrum rozważań na temat twórczości Stocktona i Chesnutta. „Wymyślne opowieści” (*fanciful tales*) Stocktona i dwuwymiarowe opisy Chesnutta wychodzą poza tradycję bajki jako gatunku, który jest skierowany do dziecięcego odbiorcy i ukazuje świat za pomocą binarnych opozycji. Buchholtz uwypukla historyczny wymiar bajek Stocktona, ich polityczny dydaktyzm oraz brak jasnej polaryzacji (w tekstach Chesnutta jednowymiarowość „białych” i „czarnych” bohaterów zastąpiona jest różnorodnością jednostek, aktywizacją Afroamerykanów i „lokalnym kolorytem” odzwierciedlonym w miejscowym dialekcie). Rozdział zamyka analiza wierszy dla dzieci autorstwa Conrada Aikena, w których Buchholtz zwraca uwagę na sposób pisania o zwierzętach – zwierzętach w znaczeniu dosłownym i przenośnym. Wykorzystana przez autorkę perspektywa antropomorfizująca pozwala spojrzeć na teksty Aikena przez pryzmat satyry społecznej, podobnej do tej uprawianej przez Ezopa,

i docenić je w ich stylistycznej, znaczeniowej i wersyfikacyjnej inności.

„Inność” jest tematem nadrzędnym rozdziału trzeciego, w którym Buchholtz poddaje weryfikacji pogląd o edukacyjnej funkcji literatury. Analiza przeprowadzona jest na podstawie tekstów autorów reprezentujących etniczne mniejszości Kanady: chińską (Paul Yee, Sui Sin Far), japońską (Shizuye Takashima, Joy Kogawa) i indiańską (Drew Hayden Taylor, Jordan Wheeler) oraz etniczną literaturę dla dzieci. Autorka już na wstępie podkreśla, że w społeczeństwie wieloetnicznym literatura, obok promowania standardów artystycznych i wartości moralnych, ma za zadanie chronić tożsamość etniczną. Teksty literackie stają się politycznymi i społecznymi parabolami, które obrazują doświadczenie inności, dyskryminacji, zderzenia kultur oraz przemieszania kulturowego, będącego źródłem hybrydyzacji i pozycji granicznych. Język stanowi nie tylko narzędzie do zilustrowania doświadczeń mniejszości etnicznych, ale staje się warunkiem niezbędnym w komunikacji z białą, anglojęzyczną społecznością Kanady. Znalazienie odpowiedniego środka ekspresji jest niezbędne do znalezienia własnego miejsca oraz zasymilowania się: magiczny realizm wykorzystany jest do przedstawienia inności obecnej w kulturze *mainstream*, rodzima tradycja *ghost stories* do podkreślenia odrębności kulturowej i historycznej chińskich i japońskich imigrantów, a proces *retelling* (ponownego opowiadania) legend to próba włączenia się do społeczności kanadyjskiej. Choć teksty ilustrują społeczną mozaikę Kanady oraz mogą spełniać funkcję pomostu między światem imigrantów i białej części społeczeństwa, nie gwarantują powodzenia projektu edukacyjnego literatury. Specyfika współczesnego społeczeństwa, nastawionego na nowość, „świeżość” oraz szybki i krótki przekaz, podobny do tego z gazet, każe Buchholtz wątpić w „oświeceniową” wartość literatury, jakiej orędownikiem jest Miriam Verena Rochter w książce *Creating the National Mosaic: Multiculturalism in Canadian Children's Literature from 1950 to 1994*. O ile analiza Rochter jest wartościowa ze względu na podwójne spojrzenie („insider knowledge about Canada and outsider experience”) i ciekawe obserwacje dotyczące asymilacji i wielokulturowości, dla Buchholtz

książka zdaje się prezentować raczej marzenie (wychowawców i naukowców) niż prawdziwy obraz kulturowej rzeczywistości ostatnich kilku dekad.

W ostatnim rozdziale autorka sytuuje gatunek bajki w kontekście historycznym i zwraca uwagę na elementy pozatekstowe, takie jak twórca i czasy, w jakich żył, oraz odbiorca i jego realia historyczne. Buchholtz zestawia analizę akademicką (Jack Zipes) z praktyką kinematograficzną (Terry William i produkcje Disneya), w której bajka jest nie tylko źródłem rozrywki, ale służy również jako przekaz polityczny. Przywołany przez autorkę tekst Jacka Zipesa, w którym śledzi on historię gatunku, wskazuje na społeczną rolę bajki w przekazywaniu wartości i norm. Zipes zwraca uwagę na kontekst historyczno-społeczny oraz odnosi się zarówno do utworów bajkopisarzy, takich jak Hans Christian Andersen czy bracia Grimm, jak i do ich życia. Obraz Terry'ego Williama to filmowa wersja opowieści o braciach Grimm, osadzona w czasach im współczesnych, jednakże stworzona na granicy historii i fikcji. Jak słusznie zauważa Buchholtz, William wiernie odzwierciedla ówczesne realia i zmienia tylko pewne elementy historyczno-społeczne: autor pozwala sobie na interpretację wydarzeń i dostosowuje je do współczesnego odbiorcy. Obraz Williama może ilustrować pogląd Jeana-Jacques'a Lecercle'a na wartość dzieła (wprowadzony we Wstępie książki Buchholtz), według którego kryje się ona w interpretacji, interpretacja zaś jest rodzajem ingerencji w wypowiedź i odrzuceniem dogmatyzmu prawdy. W duchu historyzmu William nie rekonstruuje historii braci Grimm, ale konstruuje swoją historię, w której przedstawia własną interpretację faktów, motywów i przyczyn, oraz którą pragnie nakłonić widza do weryfikacji wyobrażeń na temat bajek, ich twórców oraz relacji międzyludzkich. Na przykładzie Disneyowskiej produkcji, *The Emperor's New Groove*, Buchholtz w ciekawy sposób pokazuje upolitycznienie bajki, zasygnalizowane już w samym tytule filmu: w zależności od odbiorcy ta sama historia pokazana jest z innej perspektywy i kładzie nacisk na inne aspekty – polskie tłumaczenie (*Nowe Szaty Króla*) nawiązuje do baśni Andersena (*The Emperor's New Clothes*) i podkreśla zasadniczy temat, tj. mechanizmy władzy, niemieckie (*Ein*

Königreich für ein Lama) odzwierciedla tradycje ekologiczne i zainteresowanie światem zwierząt. Autorka analizuje różnice i podobieństwa między tekstem Andersena a filmem Disneya, odnosząc się tak do elementów narracyjnych, ukrytej w fabule ideologii, metaforyki, odbioru tekstu Andersena i Disneyowskiej produkcji, jak i tradycji upolityczniania gatunku na gruncie amerykańskim. Zdaniem Buchholtz Disneyowska produkcja to nie tylko materiał do analizy i interpretacji, ale i znak czasu oraz świadectwo zmian społecznych i kulturowych.

Zagadnienie wartości literackiej budzi wiele kontrowersji i stanowi przedmiot dyskusji w środowisku krytyków, badaczy i wśród samych twórców literatury i sztuki, których dzieła poddawane są ocenie. *The Beautiful and the Doomed* jest zaproszeniem do krytycznej refleksji nad kondycją współczesnej kultury, przekazywanych i kształtowanych przez nią wartości oraz kierunku, w jakim zmierza. To także dobry materiał dydaktyczny dla osób kształcących się na studiach humanistycznych. Przedstawione w książce kierunki analizy są jedynie punktem zaczepienia, interwencją autorki w pewne normy i sposoby określania wartości literackiej dzieła, prowadzącymi do samodzielnych przemyśleń. Wskazuje w niej pozycje styczne oraz przecięcia, jakie charakteryzują współczesne czasy, w których wykluczające się dychotomie „piękne/wyklęte,” „święte/bluźniercze,” „dobre/złe” przenikają się, zacierając dotychczas jasno wyznaczone granice.

Anna Bysiecka-Maciaszek – doktor nauk humanistycznych, pracownik Instytutu Europeistyki na KUL. Autorka artykułów naukowych z zakresu literatury i teorii postkolonialnej oraz literatury angielskiej XXI w. opublikowanych w czasopismach („Roczniki Humanistyczne”, „Errgo”, „Ars Aeterna”) oraz monografiach zbiorowych (*Inside-(Out): Discourses of Interiority and Worldmaking Imagination* (2011), *The Novel in English at the Start of the Twenty-First Century: Re-Contextualising the Tradition* (2009), *Margins and Centres Reconsidered. Multiple Perspectives on English Language Literatures* (2008), *Tożsamość i odrębność w Zjednoczonej Europie. Motyw podróży w literaturze anglo- i niemieckojęzycznej* (2007), *Messages, Sages, and Ages. Representations of Beginnings and Endings* (2006). W aktualnie prowadzonych badaniach zajmuje się zagadnieniem tożsamości (kulturowej, etnicznej, narodowej) i migracji, a także sposobem ukazowania imigrantów w literaturze i filmie.